

HAYAT AĞACI KADERİ BELİRLEYEN SINAV

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

FOTOGRAFAR: MUSTAFA YILMAZ

SÖYLENCEYE göre “Hayat Ağacı” ilk insan Âdem (a.s) kadar eskidir. Bu dünya ile öteki âlem arasında bağlantıyı kuran bir semboldür. İnsanın kaderini belirleyen bir sınavdır. Onun bu imtihana kapı aralayan tavrı, yeryüzünün hemen her coğrafyasına yayılmış insanoğlu için kutsal addedilmiştir. Hayat Ağacı, Tanrı fikriyle özdeş hâle gelmiş ve bereketin, şifanın, yaşamın, ölümün, hüznün ve mutluluğun gösterildiği bir işaret olmuştur.

İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜĞÜ BİLME AĞACI

Tevrat’ta, “Şimdi elini uzatmasın ve Hayat Ağacı’ndan almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın” denilmek suretiyle Hayat Ağacı’nın ölümsüzlük bahşetme vasfı belirtilir. O yüzden Yahudi geleneğinde Hayat Ağacı, kökleri semada, dalları yeryüzünde olarak tasvir edilmiştir. Tevrat’ın birinci kitabı sayılan Tekvin’de, Allah, içinden bir ırmağın çıkıp dört kola ayrıldığı bu bahçede, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında Hayat Ağacı’nı ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını bitirir. Allah, korunması için Âdem’i Aden bahçesine (Âdem ile Havva’nın yaşadığı cennet bahçesidir) koyar. Bahçenin her ağacından yiyebileceğini ancak iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yememesi gerektiğini, aksi takdirde öleceğini bildirir. İşte, Allah’ın cennette bitirdiği ağaçlar içinde iki tanesi özel isim ve nitelikleriyle bildirilmektedir: “Hayat Ağacı” ve meyvesi Âdem ile eşine yasaklanan “iyilik ve kötülüğü bilme ağacı”dır. Ama bir diğer inanişâ göre Hz. Âdem’e yasaklanan ağaç, Hayat Ağacı değil, bilgi ağacıdır. Hayat Ağacı, Gılgamış’ın okyanusun dibinde aradığı ölümsüzlük otu gibi gizlidir. Ona ulaşabilmek için hikmete sahip olmak, hikmeti elde etmek için ise bilgi ağacından yemek lazımdır. Bilgi ağacı, Hayat Ağacı’nın yerini bildiren bir unsur olarak belirtilmektedir.

KOVULMUŞLARIN EVİ

Hintlilerin mistik metni Upanişadlarda kâinat; ters dönmüş bir ağaç olarak düşünülür. Bu ağacın kökleri semada,

Erzurum Çifte Minare, hayat ağacı figürü.

dalları ise yeryüzindedir. Ters dönmüş semavî ağaç telakkisi Yahudilik’te de vardır. Musevilikte, Hayat Ağacı yukarıdan aşağıya doğru uzanır. Daha başka dinlerde de Hayat Ağacı inancı mevcuttur. Çeşitli mitolojilerde insanın kendisinden geldiği, ölümden sonra ruhların tekrar ona döndüğü bir “Hayat Ağacı” motifi behemehâl bulunur. İlginç bir ayrıntı da Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği ağaçtır. Hıristiyanlığa göre bu, cennetteki Hayat Ağacı’ndan yapılmıştır ve ölüleri diriltme özelliğine sahiptir. Tıpkı İsa Mesih’in mucizesi gibi...

İşin bir de mitolojiye göz kırpan; yılının Havva vasıtasıyla Âdem’i bilgi

ağacının meyvesini yemeye ikna etmesi hadisesi var. Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde yılan; kötülük ruhunu, yani laîn şeytanı temsil eder. Şeytan ise insanın ebedîliğine karşı olduğundan Âdem’in Hayat Ağacı’na yaklaşmasına engel olur, “ölümsüzlük verir” diyerek bilgi ağacından yedirir. Ve böylece ölümlü olmalarına sebep olur. Bir diğer izah tarzına göre ise yılan; ölümsüzlüğü kendi elde etmek istiyordur. Bunun için de diğer ağaçlar arasına gizlenmiş olan Hayat Ağacı’nı bulması gerekiyordu. Bu sebeple, Hayat Ağacı’nın yerini bildirmesi için Âdem’i bilgi ağacından yemeye ikna eder. Sonuç itibarıyla insanoğlu “aşağıların aşağı-

*“İnsân-ı kâmil ağacının dalına,
yani hakiki bir dervişe tutunan kişi
kendi hakikatının sırrının meyvesini yiyecektir.”*

sına” iner ve “kovulmuşların evi” olan dünyada yaşamaya başlar.

TÜRKLERİN YOLDAŞI...

Biraz tafsilatlı bir giriş oldu; ama yazının ana hattı, Hayat Ağacı'nın Türklerdeki yeri olacak, bunu bilhassa belirtmek isterim. İslâmiyet öncesi Türklerde de Hayat Ağacı Tanrı'ya gidilen yolda önemli bir duraktır. Bu arada şu nüansı da kaydedelim: İlk Türklerde, doğayı direkt olarak Rab kabul etme durumu söz konusu değildir. Hâliyle Hayat Ağacı, önünde ibadet edilen bir mabut değil, tam tersine saygı duyulan bir aracı, belki de bir yoldaştır. Ki biz bu düşünsel ve inançsal vaziyeti, Türklerin İslâm ile şereflenmesinden sonra da göreceğiz. Türk, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren ağaç figürüyle kendi kaderi arasında bir bağ kurmuştur. Bu sebepten ötürü Orta Asya steplerinden, Küçük Asya'ya oradan Balkanlar'a kadar uzanan arazide, ağaç; her daim karşımızdadır, yanımızdadır. Allah'ın evi olarak sayılan camilerin bahçesinde de asıl memleketi gidış kapısı sayılan mezarların etrafına da ağaç dikilmiştir, hâlâ da dikilir.

NİYAZÎ-İ MISRÎ'YE GÖRE AĞAÇ, HAZRET-İ PEYGAMBER'İ TEMSİL EDER

Ağaç imgesi, tasavvuf edebiyatında da karşımıza çıkar. Çünkü ağaç, İslâm'ı temsil eden bir “öznel bir olgu” XVII. yüzyılın âteşin çehresi Niyazî-i Mısırî, ihtimal Bursa'da kurduğu ilk dergâhında şöyle konuşur: “İnsân-ı kâmil ağacının dalına, yani hakiki bir dervişe tutunan kişi kendi hakikatının sırrının meyvesini yiyecektir.” Ona göre yapraklar mahlûkatı, meyveler peygamberleri, ağacın tamamı ise Hz. Muhammed'i temsil eder. Ki Mısırî'nin gelenek olarak takipçisi olduğu Türk dilinin yapıcısı Yunus Emre, bir şiirinde bu

hâli, kişinin tasavvufî mânâda olgunlaşmasına yorar: “Aşık olmayan âdemi / Benzer yemişsiz ağaca / Ağaç yemiş vermeyince / Budağı eğilmez imiş.”

Ağaç imajıyla alâkalı belki de en derli toplu ifade Dede Korkut kitabında geçer: “Ağaç ağaç dersem sana arlanma ağaç / Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç / Musa Kellimin asası ağaç / Büyük büyük suların köprüsü ağaç / Kara kara denizlerin gemisi ağaç / Şah-ı Merdan Ali'nin Düldül'ünün eyeri ağaç / Zülfikâr'ın kınıyla kabzası ağaç / Şah Hasan'la Hüseyin'in beşiği ağaç”

HAYAT AĞACI YEŞİL KALDIĞI MÜDDETÇE DÜNYA VAR OLUR

Hayat Ağacı, dünyanın üç tabakasını temsil eder. Onun kökleri, gövdesi ve dal-budaklarıyla, evren arasında kurduğu ilişkiyi imler. Allah'ın “el-Hayat” sıfatını sembolize eden Hayat Ağacı yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağına inanılır. Bu mülâhaza, dünyanın ruhunu idrak etmiş bir inancın ifadesidir. O yüzden Osmanlı şehir imajları cennetin yansımasıdır.

Hayat Ağacı'nın bir başka önemli özelliği ise nefesine mağlup olmuş, sıradan insanlar tarafından görülememesidir. Onun kendini gizleme keyfiyeti, imtihan sırrının gereğidir. Onu; ancak Allah'ı bilenler, ona kul olanlar görebilir. Bu sebepten, Hayat Ağacı tektir ve kâinatın bel kemiğidir. İnsanın kemikleri dahi onunla kişiselleştirilir. Soy ağacı, soy kütüğü gibi bugün hâlen dilde yaşayan, kullanımda ve dolaşımda olan bu tâbirler, o kadim ilişkinin uzantısıdır. Ağaç ve insan arasındaki o aşılmaz mesafeyi gösterir. Yine Allah'ın nurunun Hayat Ağacı üzerine indiğine ve kutlu doğumların bu şekilde gerçekleştiğine inanılır. Buradan hareket edersek; semâvî dinlerde vahiylerin ışık yahut nur şeklinde

kutsal ağaç üzerine indiği kayıtlıdır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa'ya ağaçtan gelen nidâyı anlatan Kasas Sûresi'nin otuzuncu âyeti üzerinde dikkatle durmak icap eder: “Oraya gelince o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: “Ey Musa, âlemlerin Rabbi Allah benim, ben!””. Bir Peygamber'e bir dağın değil bir çiçeğin değil de bir ağacın böyle seslenmesinin, üstelik bunun bir efsane, söylence ya da rivayette değil âyet-i kerime yer alıyor olmasının ağaca atfedilen bunca mânâ ve kutsiyetle derin bir bağı olduğu muhakkaktır.

AĞACIN ESKİ ZAMANI...

Araştırmacı Seher Arslan'ın eski zamanlara dair sıraladığı örnekler de dikkat çekicidir: Hunlar, arasında bazı boylar kayın ağacından türediklerine inanır. Oğuz orduları Batı'ya doğru giderken İtil suyunu ağaç üstünde geçerler. Çurçet Kağan'ın ordusunu yendiklerinde ise ganimetlerini, ağaçtan yaptıkları kağınlarla taşırlar. Uygurların türediğine inanılan kutsal ağaç ise iki nehir arasındaki bir adacığın üzerinde bulunmaktadır. Bu adacığa sığınan Oğuzlardan birinin bir ağaç kovuğunda çocuk doğurması ve bu çocuğa “Kıpçak” adı verilmesi Türklerle ait efsanelerde “ağaç kovuğundan üreme” motifini önemli kılan efsanedir. Görüldüğü gibi “Hayat Ağacı” nosyonu dünyanın pek çok yerinde ve eski Şarkta biliniyordu. Mayalar, Cermenler, Vedalar ve eski Mısır'da bu inanış vardır. İlginçtir, Asur-Babil metinlerinde daha çok “ölümsüzlük bitkisi” olarak yer alır. Çünkü Hayat Ağacı ölümsüzlük bahşeder ve ilâhlarla mahsustur. Hâliyle çeşitli varlıklarla korunduğundan ona ulaşmak zordur.

Yine, Avrasya kültüründe, Hayat Ağacı'yla kadın arasında bir bağ/bağlantı vardır. İbrahim Kafesoğlu'na göre, kadın figürü tüm ilkel toplumalarda bereket, doğurganlık, sonsuz yaşamın simgesi hâline gelmiştir. Ağaç ise kökleri ile yerin derinliklerine, budaklarıyla göklere uzanarak, yer ve gök arasında duran ve bu iki unsuru birbirine bağlayan, aynı zamanda hayatı ve

ölümü, canı ve ruhu, karanlığı ve ışığı kendinde birleştiren evrensel, kozmik bir varlıktır. Bu zâviyeden baktığımızda ağaç sonsuz hayatı, yaşam sürekliliği simgeselliği ile kadın sembolizmiyle örtüşmektedir. Mesela Yakutlara göre ağaç, her şeyin anasıdır. Yine Yakutlarda doğum ve hayat tanrıçası olan Humayana (Umay Ana) kutsal kayın ağacı altında oturur.

Türklerde, Hayat Ağacı'yla alâkalı değişik inanışların varlığı da dikkat çeker. Söz konusu efsanelerden biri şöyledir: “Büyük bir dağ yükselir, oniki gök katından, dağda bir kayın vardı, yaprakları altından, kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı. Bir karış bile değil, o kadar yüzlek ve dardı. Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla, içen ölmez olurdu, ebedî bir duyuydu.” Eski Türklerde yerin göbeğinden göğe kadar bir ağaç tasavvur edilir. Hatırlayalım bu izlek, Osman Gâzi'nin Şeyh Edebali'nin dergâhında gördüğü rüyada da karşımıza çıkar. O ağacın dalları, üç kıtaya yayılır ve Osmanlı imgesinin romantik anlatısı bu düş ile başlamış, çiçeklenmiş olur.

YENİDEN DOĞUŞ BAYRAMI

Yaşar Kalafat, *Halk İnançlarından Mitolojiye* isimli çalışmasında Hayat Ağacı'nın Sümerlerde de olduğunu belirtir. Buna göre ağacın bir ucunda gök tanrısı durmaktadır. Türklerde ise güneş kutsaldır; ama tanrı olarak kabul edilmez. 22 Aralık'ta güneş yeniden fazla olarak dünyayı aydınlatmaya başladığında günler uzamaya başlar. Türklerin gök tanrısı gökyüzünde gün

ile geceyi tanzim eder. Sözde gün ile gece sürekli münakaşa halindedir. 22 Aralık'ta günün geceyi yendiğine inanılır. Bu olay da *yeniden doğuş bayramı* olarak kutlanır.

Bu arada Hayat Ağacı mitler dışında sanat yapıtlarında da kendine yer edinmiştir. Bu mistik anlatı, ilk olarak MÖ üçbin yılında aşağı Mezopotamya'da karşımıza çıkar. Bu inanç geleneğiyle ilgili olarak, Hayat Ağacı motiflerinin çeşitli ve zengin şekillerine, Urartulardan önce Asurlarda da rastlamak mümkündür. Selçuklu ve Osmanlı yapılarında da, bilhassa türbelerde karşımıza Hayat Ağacı motifleri çıkar. Mesela Erzurum-Çifte Minareli Medrese'nin ön dış cephesinde bir Hayat Ağacı bulunur. Bu, Türklerin Orta Asya'dan beraberinde getirdikleri mimarî geleneğin uzantısıdır. Kezâ Sivas-Gök Medrese'nin süslemelerinde oniki tür hayvan başı, yıldız ve Hayat Ağacı motifleri göze çarpar. Erken dönem Osmanlı sanatında da Hayat Ağacı, kendini devam ettirir. Her ne kadar mimarî form zaman içinde yenilikler arz etse de söz konusu tezyîn ses verir. Bursa-Muradiye'de bulunan Cem Sultan türbesinde mezkûr işçilik en güzel hâliyle resmedilmiştir. 29 Mayıs 1453 tarihinde ezan-ı şerif okunarak; İslâm mâbedi olan Ayasofya'nın “cennet kapısı” olarak tasvir edilen yerinde Hayat Ağacı vardır.

Sözün özü, Hayat Ağacı, kökleri dünya toprağında olsa da kalp gözüyle bakanlar için, dünyayı öte taraftan gölgeleyen bir sonsuzluk imgesidir.